

ДОПРИНОС ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ РАЗВОЈУ ВОЈНЕ ТЕОРИЈЕ У СРБИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА

Слободан Ђукић*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Циљ рада јесте да расветли настанак и развој Војне академије у Београду, као најзначајније институције за развој војне теорије у Србији. Организација Војне академије, наставни планови и програми, као и метод предавања говоре о изграђености ове установе и степену њене зависности од страног утицаја. Посебно су наведени професори Војне академије који су својим теоријским радом оставили дубок траг у српској војној литератури. Рад је написан на основу стручних радова, правила, наставне и војностручне литературе која је објављена у периоду од 1850. до 1912. године и чува се у Центру за војнонаучну документацију и информације (ЦВНДИ) у Београду.

Кључне речи: *Војна академија, српска војска, војна литература, тактика, стратегија*

Увод

У време када је у Београду основана Артиљеријска школа 1850. године, војно образовање у Европи имало је дугу историју и богату традицију. Потреба за војним образовањем настала је у XVII веку, када су у великим европским државама основане стајаће војске. Формално се војно образовање јавља почетком XVIII века када се оснивају прве војне школе: Кадетска школа у Пруској 1717, Артиљеријска школа у Холандији 1735, Војно-инжињеријска школа у Енглеској у Вуличу 1741, војна школа у Паризу 1749. и војна школа у Винер Нојштату у Аустрији 1751. године. У војне школе примани су углавном синови племића и виших официра, а ђаци су, поред општих предмета, учили егзерцир, гађање, наоружање и јахање.¹

Француски револуционарни и Наполеонови ратови утицали су на нагли развој теорије ратоводства у Европи. Развој војних наука, стратегије и тактике, као и увођење опште војне обавезе почетком XIX века довели су до промена у војном образовању. У свим развијеним европским државама, поред кадетских школа, оснивају се више војне школе

* Потпуковник др Слободан Ђукић предаје Војну историју.

¹ Kriston I. Arčer, Džon R. Feris, Holdžer H. Herving, Timoti H. E. Travers, Svetska istorija ratovanja, Beograd, 2006, стр 399.

– војне академије у којима су се официри школовали за командне и штабне дужности и употребу великих тактичких јединица. У првој половини XIX века оснивају се војне академије широм Европе: 1810. године у Берлину је основана Ратна академија (Kriegsakademie), 1802. године у Паризу – Виша ратна школа (École supérieure de guerre), 1832. године у Петрограду – Николајевска генералштабна академија (Николаевская военная академия Генерального штаба) и 1852. године у Бечу Ратна школа (Kriegs schule).²

Рад Берлинске и Петроградске војне академије био је заснован на принципу да је више војничко образовање могуће само на основу широког општег образовања. Због тога су у овим академијама, поред војничких наука, постојале: филозофија (логика), психологија, општа историја, чиста и примењена математика, физика, хемија, виша геодезија, астрономија, историја литературе и страни језици. На тај начин су берлинска и петроградска Војна академија биле прави војни универзитети, што ће Виша ратна школа у Паризу постати тек 1875. године.³

Устројство и рад Артиљеријске школе 1850–1880. године

Оснивањем Артиљеријске школе у Београду 1850. године положен је темељ за развој војне теорије у Србији и настанак војне доктрине српске војске. Војна школа у Београду започела је рад у скромним условима, са 46 питомаца, 4 професора и 7 „учебних предмета“⁴ Војна школа носила је назив „Артиљеријска ваљда под утицајем највећег, скоро искључивог старања, које се у то време поклањало овој струци.“⁵ Упркос свом имену, од самог почетка свога рада Артиљеријска школа била је општа војна академија, на којој су се школовали официри свих родова и струка.

Кандидати за упис у Артиљеријску школу полагали су пријемни испит на којем је требало да покажу основну гимназијску спрему, у почетку блажу, а касније потпуну. На школовању су биле само две класе и тек када би старија завршила петогодишњи курс на њено место се примала нова класа. На почетку рада школе питомци са недовољним успехом искључивани су из школе, „шкартирани, често са великом строгошћу“. Први наставници у Артиљеријској школи били су српски официри Ранко Алимпић, Јован Белимарковић и Петар Протић, који су као државни питомци од 1846. до 1851. године слушали војне науке у Берлину.⁶

² Војин Максимовић, „Ратна Академија“, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1930, стр. 33-38.

³ Петар Томац, *Војна историја*, Београд, 1959, стр. 667-696.

⁴ *Споменица педесетогодишњица Војне академије 1850-1900*, Београд, 1900, стр. 4-17; *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије*, Београд, 1925, стр. 3-15; „Прослава у Војној академији“, *Ратник*, књ. IV, св. XII, Београд, 1880, стр. 1073; „Реч управника војне академије ђенерала Димитрија Ђурића о слави војне академије 1. октобра 1893. године“, *Службени војни лист* (даље СВЛ), број 47. и 48. од 2. новембра 1893, стр. 1345-1352.

⁵ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије“, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 464-484.

⁶ Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003, стр. 21, 40; Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 499; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Београд, 2003, стр. 80, 82.

Највише проблема наставници су имали са језиком, јер војна терминологија није била развијена на српском језику.⁷ Методика рада у Артиљеријској школи била је врло примитивна. Ученицима се диктирало или само излагало оно што је наставник превео из стране литературе, некада доста невешто, језички незграпно и термилошки непојмљиво.⁸ Целокупну наставу и обуку изводили су српски официри, а једини странац у Артиљеријској школи био је њен управник Александар Франтишек Зах, правник по струци. Он је био цивил и тек је приликом оснивања Артиљеријске школе у Београду добио официрске еполете и чин капетана.⁹

Највише проблема наставницима и питомцима задавали су стручни војни предмети: артиљерија (наука о оружју), стратегија, војна историја, генералштабни послови и администрација. Артиљеријској школи у почетку „поглавито недостајаше умне снаге” и многе науке, највише војне, „у први мах много рамаше.” Док је трајала „оскудица у умној снази”, природне науке, а првенствено математика, „равнале су земљиште за стручно образовање, и ако не подмирујући потребе фронта.”¹⁰

Сви предмети које су питомци изучавали у Артиљеријској школи током петогодишњег школовања припадали су двома различитим областима. Прву групу чинили су природни и друштвени предмети: аритметика, математика (нижа и виша), нацртна геометрија, механика, физика, хемија, премеравање (ниже и више), грађевина, географија, општа историја, наука хришћанска, француски језик, немачки језик и цртање са краснописом. Другу групу чинили су војни предмети: правила службе са егзерциром, тактика, стратегија, генералштабни послови, артиљерија, фортификација, војна историја, војна администрација, хипологија, борење, вожење, гимнастика и путовање.¹¹ Ако се пажљиво анализирају обе групе предмета долази се до закључка да војна школа у Београду није била само артиљеријска, него општа војна школа и да није била „режименатска школа”, него виша школа, која је спремала официре и за строј и за војне науке.¹²

Временом се Артиљеријска школа развила, тако да је 1879. године имала 20 наставника и 24 предмета. Њени професори су у међувремену написали велики број уџбеника за потребе питомаца Артиљеријске школе и ти уџбеници постали су део српске војне литературе. Професор Војне географије пуковник Јован Драгашевић написао је уџбенике: *Војничка стилистика* 1871. године, *Космометрија* 1875, *Начела војне географије* 1876, *Војничка речитост* 1876. Професор Стратегије пуковник Јован Анђелковић написао је, према немачким писцима, уџбеник *Појмови из ратоводства* 1876; професор Артиљерије потпуковник Лазар Чолак-Антић радове *Употреба олучне артиљерије у пољу* 1867. и *Олучна артиљерија пољска* 1869. године; пуковник Коста Миловановић дело *Артиљерија*, у осам делова са сликама у засебној свесци, 1879. године. У време када су у Србији природне науке биле на почетку свог развоја, поједини настав-

⁷ Милева Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд 1892: 25.

⁸ Коста Митрићевић, *Поправке и допуне на Истинске приче Драгашевићеве и на његову автобиографију од Косте Митрићевића*, Београд, 1898, стр. 82, 83.

⁹ Драга Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске*, Београд, 1993, стр. 40.

¹⁰ „Прослава у Војној академији”, *Ратник*, књ. IV, св. XII, Београд 1880, стр. 1069.

¹¹ *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне Академије 1850-1925*, Београд, 1925, стр. 12.

¹² „Прослава у Војној академији”, *Ратник*, књ. IV, св. XII, Београд, 1880, стр. 1068.

ници Војне академије написали су радове који су у научном смислу високо вредновани. Пуковник Стеван Здравковић је у знак признања за свој научни рад из области механике изабран за редовног члана Српског ученог друштва, а 1892. године добио је почасну титулу члана Српске краљевске академије. Пуковник Стеван Пантелић, професор Хемије у Артиљеријској школи, почетком 1867. године изабран је за члана Српског ученог друштва, а фебруара 1891. за почасног члана Српске краљевске академије.¹³

Иако је војна теорија на Војној академији знатно напредовала, све до пред крај XIX века настава из појединих предмета изводила се према страним уџбеницима и књигама. За предмет Историја ратне вештине користили су се следећи уџбеници: а) La Barre Dupareg – *Historie de l'art de la guerre*. Paris; б) J. Rocquancourt – *Cours complet d'art et d'histoire militaires*. Paris; в) Vial. - *Historie abregée des compagnes modernes*. Paris; г) J. v. Hardegg. - *Anleitung zum Studium der kriegsgeschichte*. Darmstadt und Leipzig; д) Berneck. - *Geschichte der Kriegskunst*. Berlin; њ) W. Rüstow *Feldherrnkunst des XIX. Jahrhunderts*. Zürich 1879.¹⁴ Географија Балканског полуострва према *Земљопис Србије и осталог полуострва балканског* од Драгашевића 1880. године и *Von Aster, Gedanken über eine systematische militaer. Geographie*. Berlin 1858; Johann Roskiewicz, *Studien über Bosnien und die Herzegowina*. Leipzig u Wien, Brockhaus, 1868.

Стратегија се изучавала према делу генералштабног потпуковника Ж. Виала, професора ратне вештине у Генералштабној школи у Паризу. Књигу *Стратегија* превео је са француског 1876. године генералштабни мајор Петар Топаловић. Уџбеници по којима се изводила настава били су написани на основу европског војног искуства. Пуковник Јован Драгашевић написао је уџбеник *Војничка речитост* у којем су наведени примери речитости: Густава Адолфа, Фридриха II, Наполеона, Радецког, Оливера Кромвела, Ерцхерцога Карла, Радецког, Суворова, Кутузова и др. Српски официри стицали су знање из богате европске војне историје и учили се на примерима славних европских војсковођа.

Артиљеријска школа у Београду радила је од 1850. непрекидно пуних тридесет година. О њеном преуређењу расправљало се у више наврата, а израђено је и неколико пројеката од којих ниједан није усвојен до почетка рата са Турцима 1876. године.¹⁵ Највећи број недостатака Артиљеријске школе проиштрао је из основа њеног уређења. Основна мана била је што школа није имала јасно одређен циљ и задатак, јер била је „пешачко-коњичко-артиљеријско-инжињерско-академијска.“ Сви питомци су током школовања били обавезни да уче све, од егзерцира и рачунице до стратегије, балистике и више геодезије. Тек по завршетку школе питомци су се делили на родове и струке, према потреби војске, способности и жељи питомаца.

Артиљеријска школа производила је официре и за строј и за научни рад. То је био један од разлога што нису постизани високи научни резултати. Захваљујући квалитету појединих наставника и питомаца, понекад се из неких предмета стизало и до „угледне научне висине“, али су то били само појединачни случајеви. Артиљеријска школа заправо је давала само добру основу, а питомци су готово редовно после завршетка школовања упућивани у иностранство, како би стекли високо вој-

¹³ Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 2003, стр. 103.

¹⁴ „Програм за полагање пријемног испита при ступању у вишу школу Војне академије“, *Ратник*, књ. IV, св. XI, Београд, 1880, стр. 556.

¹⁵ Пројекте за преустројство Артиљеријске школе подносили су: Ранко Алимпић 1859, Фрањо Зах 1861. и Милојко Лешјанин 1866. године и Коста Протић 1874. године.

но образовање. Тако је до 1875. године, од 147 свршених питомаца Артиљеријске школе 56 наставило школовање у некој од европских држава.¹⁶

Остаје чињеница да је велики број питомаца био оптерећен преобимним градивом пуних пет година. Сувишним и дугим учењем непотребног градива у Артиљеријској школи, како каже генерал Димитрије Ђурић, питамац је губио свежину и интересовање за рад у трупи, постајао је „сувише скептик за строј.” Половина питомаца узалудно је проводила време у школи, „не могући с успехом да прати предавања”, јер природом нису „обдарени ни оподобљени за вишу студију”. Питомци, који су могли бити врло добри трупни официри непотребно су школовани пет година, што је била „грдна штета и по њи и по војску”.¹⁷ Артиљеријска школа хтела је да постигне више циљева, па зато није постизала ниједан у довољној мери, нити је питомце спремала за строј, нити им је давала право академско знање, што је био велики недостатак квалитативне природе њеног уређења.

Други недостатак квалитативне природе проистиче из чињенице да је Артиљеријска школа давала војсци годишње незнатан број образованих официра, јер је курс трајао пет година, а на школовању су се налазиле само две класе. Артиљеријска школа је од 1850. до 1880. године, за 30 година рада, ишколовала 12 класа и произвела 189 официра за све родове војске и струке, или просечно 6 официра годишње.¹⁸ Овај мали број школованих официра, које је дала Артиљеријска школа, најбоља је оцена не само њеног уређења, него и тадашњих прилика у држави и односа према војсци. Овакав незнатан учинак Артиљеријске школе није задовољавао потребе војске за стручним официрским кадром. Уређење Артиљеријске школе било је такво да се војска морала попуњавати официрима из трупе, који нису били довољно теоретски образовани. Трупа је била главни извор за попуњу официрског кора, а Артиљеријска школа „прави извор, испуштала је само по једну неприметну кап.”¹⁹ Уређење Артиљеријске школе опстало је захваљујући томе што се Кнежевина Србија ослањала на народну војску, а мали број школованих официра попуњавао је виша командантска места, штабове и администрацију у релативно малој стајаћој војсци. Према формацији војске и броју официра које је Србија могла да издржава, Артиљеријска школа била је у складу са целом војском и буџетом одређеним за издржавање војске.

Оснивање и рад Војне академије 1880–1914. године

Искуство из српско-турских ратова 1876/78. године, увећање стајаће војске и проширење државне територије Кнежевине Србије коначно су приморали војно и државно руководство да реши питање преустројства Артиљеријске школе. У октобру 1878. године министар војни Јован Мишковић издао је налог управи Артиљеријске школе

¹⁶ „Статистика Војне академије”, *Ратник*, књ. III, св. I, Београд 1880, стр. 86.

¹⁷ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 464-484; Јован Петровић, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије”, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд 1893, стр. 745.

¹⁸ „Прилог за статистику Војне Академије”, *Ратник*, књ. III, св. I, Београд, 1880, стр. 86.

¹⁹ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 464-484.

да састави комисију од професора школе, која је добила задатак „да изради пројекат за ново уређење Војне академије”. Посао је поверен бившим питомцима Артиљеријске школе, који су са пуно елана и енергије приступили овом задатку.²⁰

Министар војни потпуковник Јован Мишковић изнео је мишљење да се Војна академија уреди тако да подмири потребе и строја и војне науке. Да би се то постигло предложио је да војна школа буде подељена на Нижи и Виши курс Војне академије. Мишљења чланова комисије о преустројству Артиљеријске школе била су подељена. Једни су предлагали да се Војна академија у Београду уреди тако да производи официре само за stroj, а за више образовање и специјалности да се одабрани питомци шаљу у друге државе. Предложено је да овакво уређење буде привремено, а када се подмири потреба војске за трупним официрима и кад наставни кадар школе ојача, требало је приступити потпуном уређењу Војне академије.²¹ Своје мишљење правдали су и тиме што је у српској војсци „наставна снага била још слаба, остала средства такође још недовољна,” а потреба за стројним официрима велика и неодољна.

Присталице таквог решења руководиле су се примером Бугарске, где је „војно училиште” у Софији, са двогодишњим курсом годишње, давало бугарској војсци велики број школованих официра.²² У првој години војне школе у Софији предавали су се предметима из општих научних области: Религија, Бугарски језик, Руски језик, Математика, Основи из физике и хемије, Географија, Историја, Основи анатомије и хигијене и Цртање. У другој години питомци су слушали предавања из војних предмета: Тактике, Фортификације, Артиљерије, Топографије са топографским цртањем, Војне администрације, Војног судопроизводства, Војне хигијене и руског и бугарског језика. Сви војни предмети у софијској војној школи предавали су се на руском језику. Обе класе су у војничком погледу образовале једну чету од 200 питомаца, која је имала свог четног командира и водне официре који су изводили војничко вежбање. Такво уређење војне школе давало је бугарској војсци велики број младих официра, који су били у потпуности оспособљени за прве војничке дужности. Бугари нису имали потпуну Војну академију, због чега су, ради стицања вишег војног образовања, слали своје официре на почетку у Русију, а касније и у друге европске државе.²³

Већина чланова комисије била је за то да се Војна академија потпуно уреди, како би у њој питомци могли добити и стручну и научну спрему, што је било могуће постићи преуређењем Артиљеријске школе. Као разлог они су навели да не треба укидати нешто што већ постоји, него га треба усавршити. Сматрали су да је слање питомаца за све родове и струке у стране државе повезано са разним тешкоћама и проблемима и да се потпуним уређењем Војне академије стварају услови за развој

²⁰ За председника комисије одређен је генералштабни пуковник Јован Анђелковић, а за чланове: генералштабни потпуковници Јован Драгашевић, Петар Топаловић, Димитрије Ђурић и Радован Милетић, инжињеријски мајор Михајло Магдаленић, артиљеријски капетан Коста Костић. У комисији су били и професори Велике школе Коста Алковић и Димитрије Стојановић – хонорарни професори у Артиљеријској школи, а за деловођу је одређен пешадијски капетан Јован Ј. Дамјановић.

²¹ *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925*, Београд, 1925, стр. 18-19; Славича Б. Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Београд, 2007, стр. 78; Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 245-261.

²² „Основи војног уређења Кнежевине Бугарске”, *Ратник*, књ. II, св. XII, Београд, 1879, стр. 1012-1013.

²³ Исто; В. Василев, Г. Вълков, М. Ралев, *Българската армия 1877-1919*, Софија, 1988, стр. 46-56.

војних наука у Кнежевини Србији. За пример уређења Војне академије они су узимали систем школовања у великим европским државама. Војне школе у Француској примале су младиће са завршеном гимназијом, а школовање је трајало две године. По изласку из ових кадетских школа и производству у чин потпоручника, официри су проводили једно време у трупи. По сопственој жељи могли су да наставе школовање у вишим војним школама – војним академијама, где је школовање трајало једну до две године. Престижна је била француска Ратна школа *Ecole Supérieure de Guerre*, која је била исходиште војне науке и војне доктрине француске војске.

У Русији су постојале кадетске и јункерске школе, које су трајале две године, а за више војно образовање официри су ступали у Николајевску војну академију у Петрограду. У Немачкој је школовање за потпоручника било још краће. После матуре гимназијалци су прво примани у војску, где су са неким малим олакшицама служили као војници. По завршеној војничкој служби, у трајању од девет месеци, младићи су примани у војну школу, која није трајала више од 9 месеци. По изласку из кадетске школе произвођени су у фенрихе и одлазили у пукове као вршиоци официрских дужности и чим би им се отворило место произвођени су у потпоручнике. После две до три године службе у трупи, млади официри у Немачкој конкурисали су за пријем у Ратну школу (*Kriegs schule*) у Берлину.²⁴

Комисија је од краја јуна до краја септембра 1879. године саставила *Пројекат закона за устројство Војне академије*, који је Народна скупштина усвојила 18. (30) јануара 1880. године, а кнез Милан Обреновић истог дана одобрио.²⁵ Усвајањем Закона о Војној академији 1880. године створен је институционални оквир за развој војних наука у Србији, што је био предуслов за ослобађање од страног утицаја и стварање српске војне доктрине. Доношењем закона 1880. године Војна академија је подељена на два засебна нивоа са посебним циљевима и задацима школовања. Нижа школа подмиривала је потребе строја, а Виша школа потребе науке. У обе школе наставна година делила се на теоријски и практични течај. У нижу школу примани су кандидати из грађанства који су завршили целу гимназију, или реалку, или младићи са шест разреда гимназије, ако су у војсци служили најмање две године. У Вишу школу примани су активни официри закључно до чина капетана II класе, који су завршили целу гимназију, или реалку, а у строју су служили најмање две године.

Нижа школа је и даље остала пешачко-коњичко-артиљеријско-инжинирска, али сада само за стројну спрему, при чему је школовање скраћено са пет на три године. Према *Закону о устројству Војне академије* 1880. године, Виша школа, у трајању од две године, била је намењена за стицање вишег војног образовања са циљем да се употпуни знање официра у савременој војној науци. Виша школа Војне академије требало је да буде подељена на три одсека: генералштабни, инжењеријски и артиљеријски. Због такве поделе наставни план и програм садржао је опште и стручне предмете, при чему су полазници сва три одсека били обавезни да слушају опште предмете, а стручне само официри конкретне струке.²⁶

²⁴ Михаило Х. Рашић, „Наша Војна Академија”, *Ратник*, књ. LV, св. I, Београд, 1903, стр. 530; Војин Максимовић, „Ратна Академија”, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1930, стр. 33-38.

²⁵ „Закон о устројству Војне академије 1880”, *Ратник*, књ. III, св. II, Београд, 1880, стр. 17-40; Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 245-261.

²⁶ Исто.

Смисао поделе Војне академије на Нижи и Виши курс био је да се направи селекција међу официрима, тако да само најбољи и за више образовање надарени дођу на Виши курс. Само они официри који су после службе у трупи показали жељу да се усавршавају у струци и напредују у војничкој каријери могли су да упишу Вишу школу Војне академије. Одабирањем официра за Виши курс требало је спречити протекцију и омогућити напредовање само најспособнијима, са циљем да се створи војна елита способна да прати развој савремене војне науке и обликује војну теорију српске војске. Оснивањем Више школе Војне академије српски официри показали су амбицију да се у војном смислу развијају независно и стану раме уз раме са Војним академијама великих европских држава.

Ослањање на сопствено знање и истицање самосталности у односу на европске војне школе била је не само жеља, него и потреба српске војске, јер је војногеографски положај Кнежевине Србије био неповољан. Србија је била притешњена између два моћна царства и два природна непријатеља, Аустроугарске и Турске, које су угрожавале њену независност и самосталан развитак. Према речима пуковника Димитрија Ђурића, Виши курс Војне академије „мора се што брижљивије обделавати и неговати у својој земљи, у својој војсци, јер је он поверљиве природе.” Он треба да спреми старешине за највиша командна места у војсци и „обделава војну науку са применом на наше прилике.”²⁷ Оснивањем Више школе Војне академије положен је институционални темељ за развој војне теорије у Србији. Српска војска је на тај начин показала спремност да у општој утакмици премаши своје противнике и задобије надмоћност, која је била потребна за самоодржање српског народа на Балканском полуострву.²⁸

Војна академија Краљевине Србије са поделом на Виши и Нижи курс задржала је основе уређења све до почетка Првог светског рата 1914, када је због ратних прилика престала са радом. Ипак, током овог дугог периода вођене су полемике о њеном преустројству, проистекле из стеченог искуства или нових прилика које су утицале на школовање официра. Основна дилема када је у питању Нижа школа односила се на циљ који она треба да постигне, што се огледало кроз дужину трајања курса, број и врсту предмета. Упоредном анализом предмета који су се изучавали у Артиљеријској школи и Нижој школи Војне академије, долази се до закључка да ова два наставна плана имају доста сличности.²⁹ Очигледно је задржан велики број

²⁷ „Реч управника војне академије ђенерала Димитрија Ђурића о слави војне академије 1. октобра 1893. године”, *СВЛ*, бр. 47. и 48. од 2. новембра 1893, стр. 1349.

²⁸ Јован Петровић, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије”, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд, 1893, стр. 747.

²⁹ Теоријски течај Ниже школе Војне академије обухватао је 24 предмета, који се могу поделити у две области или групе. Прву групу чинили су предмети из области природних и друштвених наука: Математика и аналитичка геометрија, Физика, Хемија, Основи механике, Премеравање и наука о земљишту: практична геометрија с крокирањем и топографским цртањем, Хигијена и антропологија, Хипологија, Стенографија, Религија, Историја српског народа, страни језици (руски у првој години, немачки, или француски по избору у све три године). У другу групу спадали су војни предмети: Егзерцирна, пешачка, коњичка, артиљеријска и инжењеријска правила службе, Гарнизонска, градска, пољска и унутрашња служба, Дисциплинска уредба и војносудски закон, Деловодство и стилистика, Наша целокупна војна администрација: управна, економна и рачунска, у постојећим уредбама и прописима, Устројство наше целе војске и регрутовање, Опширна географија Балканског полуострва, а нарочито суседних покрајина и начела војне географије, Историја ратне вештине, Тактика целокупна, Појмови из стратегије, Пољска фортификација, Основи сталне фортификације, примењени на привремено утврђивање, Наука о оруђу и теорија гађања (појмови из балистике), Јахање и вожење, Гимнастика, борење и пливање.

предмета који су се слушали у Артиљеријској школи, нарочито из области природних наука: математике, механике, хемије и физике, што значи да је у одређеној мери настављена пракса да се питомцима даје широко опште образовање.

У прилог томе да преустројством Артиљеријске школе није направљен радикалан заокрет у школовању питомаца сведочи одлука да се 1880. године на место првог управитеља Војне академије постави дугогодишњи професор математике, механике и геодезије у Артиљеријској школи – пуковник Стеван Здравковић. Чим је прва класа питомаца завршила трогодишњи курс Ниже школе Војне академије пуковник Здравковић доставио је министру војном предлог измена и допуна Закона о Војној академији. У том акту он наводи да је стекао уверење да је „према научној спреми са којом кандидати долазе у Војну академију, мало за Нижу школу три године, да би се за то време могли спремити трупни официри какви су нам потребни”. Он је предложио да школовање у Нижој школи траје четири године, с тим да за упис могу конкурисати и они младићи који су завршили шести разред гимназије и реалке.³⁰

Управитељ је изнео своје мишљење и о Вишој школи Војне академије, која у то време још није била почела са радом. Сматрао је да је највећа препрека за почетак рада Више школе законско решење о подели курса на три одсека. При таквој подели курса није било могуће обезбедити више од три до четири кандидата по одсеку, што школовање чини скупим и нерационалним. „Боље би а и јефтиније било”, пише Здравковић, „када би се они будући мало у броју, за неко време на страну шиљали да се изучавају” него да се за „овако мали број курс код нас отвара”. Он је предложио да се за више образовање официра отвори само школа без поделе на одсеке, а тек касније, ако се укаже потреба за артиљеријску и инжењеријску струку, да се отворе два нова одсека.³¹

Министар војни је ове предлоге прихватио и доставио предлог новог Закона о Војној академији Народној скупштини која га је усвојила, а краљ одобрио 1884. године. На основу овог закона у Нижу школу примали су се младићи са најмање шест разреда гимназије, или реалке, или са пет разреда ових школа ако су у војсци служили најмање годину дана. Курс Ниже школе Војне академије и даље је трајао три године. У Вишу школу примани су потпоручници или поручници који су завршили Нижу школу Војне академије или гимназију и реалку, а служили су у строју најмање годину дана. Одбачена је подела на одсеке у Вишој школи, тако да је школа постала општа за официре свих родова војске. Кандидати за Вишу школу полагали су пријемни испит из предмета: Основи тактике, Пољска фортификација, Географија Балканског полуострва и суседних покрајина, Тригонометрија равна и сверна.³² Виша школа свечано је отворена у недељу 7.(19) октобра 1884. године у 10 сати пре подне, уз присуство краља Милана Обреновића.³³

Виша школа Војне академије у трајању од две године давала је српским официрима генералштабно образовање, а за артиљеријско и инжењеријско више образовање одабрани официри упућивани су у стране државе. Број полазника за Вишу

³⁰ Р. Љушић, С. Бојковић, М. Пршић, Б. Јововић, *Официри у високом школству Србије 1804-1918*, Београд, 2000, стр. 253.

³¹ Исто.

³² „Прописи, наређења и објашњења”, *СВЛ*, бр. 24. и 25. од 28. јуна 1885, стр. 830.

³³ „Отварање више школе војне академије”, *СВЛ*, бр. 39. и 40. од 18. октобра 1884, стр. 1324.

школу није био ограничен, већ је школа примала кандидате према потреби. До краја XIX века Виша школа је, у просеку, производила десет официра годишње. На крају сваке године слушаоци Више школе одлазили су у трупу где су време од јула до септембра проводили на „практичним упражњењима”. Уколико неко од официра на крају прве године не би показао задовољавајући успех, наредне године није се позивао у школу. Официри који би са одличним успехом завршили Вишу школу одлазили би на рад у Главни генералштаб, као кандидати за генералштабну струку.

Напредак природних и техничких наука у Европи у другој половини XIX века изазвао је потребу да се у војним школама прошири програм знања из појединих научних области. Нижа школа са постојећим бројем предмета и фондом часова није била више у могућности да прати развој наука. Због тога су артиљеријски и инжињеријски официри вршили сталан притисак да се школовање у Нижој школи повећа са три на четири године. Чули су се захтеви да српска артиљерија и инжињерија „треба да добијају за строј спремније официре, но што су до сада добијали из ниже школе”. Ови су родови војске постали сложенији, па су и научни захтеви били већи. Када се 1893. поново поставило питање преуређења Војне академије, предложено је да се Виша школа укине, а курс Ниже школе повећа са три на пет година, јер, како је наведено, за Виши курс нема спремних професора, а на њему се предаје само оно што се у Нижем курсу већ учило. Захтеви техничких официра донекле су били оправдани, али до промене устројства Војне академије није дошло. Крајем XIX века сваке године редовно су се изводили маневри здружених јединица, па је било потребно више генералштабних официра са „потпуним војничким знањем и савршеним војничким погледом”. Српска војска је услед непрекидног повећања мирнодопске формације имала сталну потребу за великим бројем школованих трупних официра, а продужење школовања није ишло у прилог брзом решењу овог питања.³⁴

Наставни планови и избор професора на Војној академији

Највећи проблем у раду Војне академије односио се на наставне планове и програме и избор професора. У најважнијој установи за развој војне науке у Србији није било дугорочног плана о вођењу и школовању наставничког кадра. Уместо да се наставници бирају конкурсом, на основу докумената поднетих Академском савету и министру војном, створена је пракса да се за професоре на Војној академији одређују официри по потреби службе, као и за било које друге дужности у војсци. Понекад су на дужност професора долазили официри, који за то нису били спремни, или који нису имали воље за наставнички позив. Такав начин одређивања професора био је штетан за Војну академију и њене питомце, који нису добијали потребну пажњу и могућност да стекну темељно знање.³⁵

³⁴ Димитрије Ђурић, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890, стр. 472.

³⁵ „Шилење официра у стране земље за стручно изобраавање”, *Ратник*, књ. II, св. VII, Београд 1879, стр. 55.

О томе у својим успоменама сведочи и војвода Живојин Мишић. „Једнога дана, почетком школске 1898. године, позвао ме у свој кабинет командант краљ Милан и рече: - Мишићу, у споразуму с војним министром пуковником Драгомиром Вучковићем, одредио сам те да предајеш стратегију на Вишој школи Војне академије. - Ваше величанство, примићу се врло радо те почасту, само се бојим да нећу моћи одговорити вашој жељи, пошто се раније нисам припремао за ту дужност. - Ти, као мој стари ратни друг, уверен сам да ћеш ту дужност обављати на опште задовољство. Немадох куд. Већ сутрадан изјутра јавих се управитељу Војне академије ђенералу Миловану Павловићу и трећег дана у 10 часова почео сам прво предавање. Нисам знао с каквим програмом и на који начин да отпочнем предавања.“³⁶

Као последица одсуства било каквог вођења наставничког кадра дешавало се да се професори појединих предмета на Војној академији често мењају.³⁷ Због тога професори нису могли свој предмет да „попуне и дотерају према савременом развићу, него су долазили други на исти начин, који су изнова почињали и тако је непрестано било калемљење у предавању, а рационално знање јако је трпило.“³⁸ Један број професора обављао је наставничку дужност на Војној академији хонорарно, као додатни, а не као главни посао. Заузети послом у војном министарству, или Главном генералштабу, хонорарни наставници нису имали довољно времена да се посвете наставничкој дужности.

Општи програм и план предавања на Војној академији није био утврђен. Предмети нису имали дефинисан циљ, задатак и „у главном оквир, границе у којима има наставник да предаје.“ Сваки професор је на основу свог гледишта одређивао садржај предмета, тако су предавања често узимала „размере сувише велике и делове излишне“. Поједини наставници предавали су преопширно, тако да нису стигли да испредају садржај предмета у задатом времену, док су га други непотребно скраћивали. Код сродних предмета неколико наставника предавало је исте садржаје, а предавања нису имала заокружену целину и довољан обим.³⁹

Све то наводи на закључак да се Војној академији није поклањала пажња коју је требало да има, ако се желело да она постане институција у којој ће се развијати српска војна теорија и доктрина. Без дугорочне политике школовања наставничког кадра, наставних планова и уџбеника, Војна академија у Београду била је позорница на којој су се смењивали различити утицаји, школе и правци. У одсуству сваког система настала је могућност да се на Војној академији осети јачи утицај страних војних теоретичара, што је искључиво зависило од самих наставника, њихових склоности и погледа. На основу анализе теоријског рада професора Војне академије може се одговорити на питања: да ли је војна наука на Војној академији била под утицајем стране војне доктрине или се самостално развијала, које стране војне доктрине су највише утицале на њен настанак и развој?

На Војној академији у Београду било је мало професора који су уживали углед у европској стручној јавности. Професор војне географије Јован Драгашевић стекао је научни углед 1881. када је објавио књигу *Полуострво Илирско са гледишта војног*. Пред-

³⁶ Живојин Мишић, *Моје успомене*, Београд, 1984, стр. 177.

³⁷ За 37 година рада војне академије у Београду од 1878. до 1914. године Стратегију је предавало 20 официра, а Тактику 25, што значи да је сваки професор остајао на дужности у просеку мање од две године.

³⁸ „Шилгање официра у стране земље за стручно изражавање“, *Ратник*, књ. II, св. VII, Београд 1879, стр. 56.

³⁹ Јован Петровић, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије“, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд, 1893, стр. 749.

мет његовог проучавања било је Балканско полуострво, за које су били заинтересовани војни теоретичари у Аустроугарској, Русији и Бугарској. У овој књизи пуковник Драгашевић описао је простор Балканског полуострва као потенцијално будуће ратиште са неколико засебних војишта. Друго издање ове књиге под називом *Илирско тропоље – Балканско полуострво Војно политичка студија*, штампано је 1901. године по захтеву Бугарске.⁴⁰ Својим теоријским радом на себе су скренули пажњу и други професори Војне академије. Књига *Статистика држава Балканског полуострва I-IV* мајора Стевана Грујића, која је штампана 1890/91. године, била је читана у Русији и Бугарској. Војна штампа у Аустроугарској похвално се изразила о књизи Миливоја Николајевића *Географија Балканског полуострва I-VI* која је излазила из штампе у периоду од 1904. до 1910. године.

Једно од дела српске војне књижевности, настало на основу предавања на Војној академији, јесте *Курс фортификације* пуковника Михајла Магдаленића, чији је први део штампан 1891. године. Књига *Курс фортификације* откупљена је од пуковника Магдаленића и штампана о државном трошку у 1.000 примерака, а аутор је награђен са 60 динара по штампаном табаку.⁴¹ Појава овог дела у српској војној литератури била је веома значајна, по томе што је то било прво штампано дело из области фортификације. У страним војскама, чија је војна литература била знатно богатија од српске, било је мало таквих дела, која су обухватала целокупну фортификацију као грану војних наука. Извод из рецензије овог дела, са позитивним критикама пуковника П.А.Геисмана објављен је у руском *Разведчику* 1894. године.⁴²

Највећи број других књига и уџбеника насталих за потребе Војне академије из области техничких наука настао је према делима страних аутора. Недељко Вучковић, артиљеријско-технички мајор, хонорарни професор артиљерије на Вишој школи, објавио је 1901. године књигу *Основи о погађању циљева*, која је написана по делу аустроугарског официра Николе Вујића: *Nicolaus Ritter v. Wuich, Lehrbuch der äusseren Balistik*, Wien, 1886, и по делу Н. Rohne: *Das gefechtsmässige Schiessen der Infanterie und Feldartillerie*, Berlin 1896.

Пуковник Дамњан Влајић, дугогодишњи професор Артиљерије са балистиком на Војној академији, који се школовао у Бечу, написао је више уџбеника и научних радова на основу литературе на немачком језику: *Уплив атмосфере на гађање (1888)*, *Савремено наоружање пешадије (1891)*, *Артиљерија (1896)*, *Балистика (1904)* и *Наука о оружју (1930)*.⁴³ Аустроугарски ученик био је и пуковник Јован Дамјановић, који је у Бечу завршио интендантску школу. По повратку у Србију, 1896. године, преведен је у административну струку и постављен за професора у Војној академији и првог управника Војно-административне школе у Београду. Поред осталог, Јован Дамјановић је написао: *Војна администрација*, *Стилистика с писмоводством и деловодством војних власти* и *Правила о вођењу трупе администрације*.⁴⁴

⁴⁰ „Књижевност”, *Ратник*, књ. XXIII, св. I, Београд 1890, стр. 120; „Јован Драгашевић почасни ђенерал у пензији”, *Војни весник*, бр. 7, Београд 1926, стр. 8.

⁴¹ Као основ за писање књиге *Курс фортификације* послужиле су забелешке пуковника Михаила Магдаленића са предавања овог предмета на Војној академији 1881/82. године. Михаило Магдаленић, *Курс фортификације*, књ. 1, *Пољска фортификација*, Београд, 1891, стр. V.

⁴² Исто: I-XI; „Књижевност”, *Ратник*, књ. XXVI, св. I, Београд, 1892, стр. 107-109.

⁴³ „Влајић Дамњан”, *Илустрована Војна енциклопедија*, Београд 1939, стр. 340.

⁴⁴ „Дамјановић Јован”, *Илустрована Војна енциклопедија*, Београд 1939, стр. 467.

Изучавање теорије ратне вештине на Војној академији

Најзначајнији предмети на основу којих се може пратити развој војне мисли у Војној академији јесу Стратегија, Тактика и Историја ратне вештине. Они су обухватили теорију ратоводства. Анализу научног рада професора Тактике и Стратегије на Војној академији отежавао је недостатак уџбеника, наставних планова и програма, објављених радова и књига. Већ сама чињеница да поједини професори ниси оставили писани траг у науци говори сама за себе. Војна наука која се изучавала на Војној академији у Београду била је под великим утицајем европских теоријских школа и војнодоктринарних праваца. Како је изгледала настава тактике најбоље сведочи Миленко Варјачић, питомац 35. класе Војне академије (1902–1906). „Изучавање тактике у академији било је за нас извесна ствар судбине и случаја. Ето, моја класа изучавала је руску тактику, друге класе изучавале су француску или немачку.” Наставници тактике на Војној академији били су на школовању у страним државама, као слушаоци ратних школа и академија, „па где је ко био у којој школи, тако нам је и тактику преносио и предавао. Све су, дакле, те тактике били чисти преводи или компилације.”⁴⁵

Метод изучавања тактике на Војној академији у класи Миленка Варјачића био је застарео и непримерен: „Можемо слободно рећи, да смо тактику учили, а никако изучавали и од једног најзанимљивијег предмета створен је баук са којим се на миру и срећно прође, ако наставник не испитује. Сви се ми из класе још живо сећамо почетка те наше тектике злогласног 'Појма о рату'...То је био почетак исувише тежак: по философији и изучавању. Морао се, код већине без разумевања, да се научи напамет. Не само то, већ и цела тактика напамет!... У томе се тако далеко ишло, да је наш први у рангу из класе, знао напамет и страну за свако питање, па чак и пишчеву интерпункцију. А за то је била потребна једна огромна бесциљна енергија, која је овим начином само убијала интелигенцију и дух.”⁴⁶

Тактика је питомцима задавала доста муке, али су оне биле много мање од проблема које су имали официри који су се спремали за полагање испита: „То су били мученици, матори букварци, који се преслишавају као деца и набрајају тачку по тачку каквог питања и да у томе по реду без погрешке и у стилу изброје рецимо, свих двадесет тачака каквог питања. Жежеве су то муке биле научити све напамет.” Официри су се трудили да сазнају ко ће бити на испиту из Тактике и као најважније – „шта је тих дана наставник код куће читао и учио.” Тактика се учила према наставнику, јер је тактика коју уважава наставник била једино призната као наука : „Тако смо ми, по потреби с времена на време, изучавали разне тактике: руску, француску, немачку. Пред рат спремајући се за испит ја сам учио: Балкову тактику.”⁴⁷

О теоријском раду првог школованог наставника Тактике у Артиљеријској школи Ранку Алимпићу мало тога је познато. Може се само предпоставити да је предавао Тактику у Артиљеријској школи на основу својих бележака насталих током школовања у Ратној школи у Берлину. О томе сведочи писмо питомца прве класе Тодора Бојовића који је после завршетка Артиљеријске школе у Београду упућен на школо-

⁴⁵ Миленко Ј. Варјачић, „За доктрину националне тактике”, *Војни весник*, бр. 1, Београд, 1922, стр. 3-4.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто.

вање у Берлин. У писму које је 1857. године упутио свом професору Алимпићу, Бововић каже: „Ништа опширније, ништа потпуније не предаје нам се Тактика овде, него што си нам је ти у нашој Академији предавао.“⁴⁸

Ништа боља ситуација није била са теоријским радом Милојка Лешјанина, питомца прве класе Артиљеријске школе, који је после школовања у Србији завршио трогодишњи курс Ратне школе у Берлину. По повратку у Србију Лешјанин је 1859. године постављен за професора Стратегије и Тактике у Артиљеријској школи. У белешкама Јована Мишковића, питомца пете класе Артиљеријске школе, сачувани су исечци са предавања тактике Милојка Лешјанина.⁴⁹ С обзиром на то да су обојица били ученици Ратне школе у Берлину, може се претпоставити да су Ранко Алимпић и Милојко Лешјанин Тактику и Стратегију предавали према делима пруских теоретичара.

О пуковнику Димитрију Ђурићу, професору Стратегије и Тактике на Војној академији од 1869. до 1893. године, постоји много више података. Професори који су пре њега предавали теорију ратоводства бавили су се појединим питањима организације, припреме или употребе војске и углавном нису много оставили иза себе. Својим радовима *Основна тактика три рода војске 1879*, *Тактика великих тактичких тела 1884*. и *Тактика војевања-Стратегија* из 1895. године пуковник Ђурић је заокружио војнотеоријски систем и поставио основе српске војне науке. Наведена дела била су резултат теоријских проучавања и богатог ратног искуства које је пуковник Ђурић стекао у српско-турским ратовима 1876/78. године.

Као познавалац војне теорије Димитрије Ђурић се у писању *Основне тактике* ослонио првенствено на руске војне теоретичаре Драгомирова и Лера, јер је и сам био ђак Николајејевске генералштабне школе у Петрограду. Поред тога, користио се радовима: Грисхајма, Денисона, Вандервелда, Шерфа, а када је реч о тактици артиљерије – Тауберта. Књига *Основна тактика три рода војске* прихваћена је као званичан уџбеник Тактике, не само у Артиљеријској школи, него и за припрему за полагање капетанског испита из области Тактике. Књига је штампана у Државној штампарији о трошку министарства војног у 1.500 примерака, а аутор је награђен са 60 динара по табаклу, рачунајући текст и слике у прилогу.⁵⁰

Посебне прилике у којима се налазила Краљевина Србија и њена војска захтевале су јединствена решења, па је Димитрије Ђурић од европских теоретичара преузимао основна начела, која је прилагођавао српској војсци, стварајући јединствен систем војне доктрине. Пуну афирмацију пуковник Димитрије Ђурић доживео је тек после абдикације краља Милана, 22. фебруара 1889. године, када је постављен на место војног министра у влади Саве Грујића и непосредно пре смрти, 18. октобра 1893. године, унапређен је у чин генерала. После смрти професора Димитрија Ђурића на Војној академији је прекинут започети посао стварања војне теорије са националним обележјем.

Поред пуковника Димитрија Ђурића својим теоријским радом истакао се потпуковник Станојло Стокић, хонорарни професор Топографије, Историје ратне вештине, Тактике и Стратегије на Војној академији.⁵¹ Као професор на Војној академији

⁴⁸ Милева Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд, 1892, стр. 26.

⁴⁹ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 7242/IV, белешник Јована Мишковића.

⁵⁰ Димитрије Ђурић, *Основна тактика три рода војске*, Београд, 1879, стр. I.

⁵¹ Божидар Јововић, *Живот и рад ђенералштабног потпуковника Станојла Стокића*, у књизи С. Стокић, *Рат и ратовање*, Београд 2004, стр. ххi-ххii.

Стокић је објавио више теоријских радова: *Упут за командовање четом пешадије* (1879), *Упут за проматрање земљишта за тактичке прилике* (1879), *Војна топографија* (1882), и *Рат и ратовање* (1885). У Ратнику је објавио: *Поглед на васпитање војника* (1879), *Ново оружје нова тактика и изображавање* – превод дела пруског пешачког потпуковника Р. Арнима (1879), а у СВЛ *Мисли о вежбању пешадије и здружених родова војске у пољској – ратној – служби* (1883).

На основу својих предавања на Војној академији потпуковник Станојло Стокић приредио је за штампу прву *Војну историју* (1887). Књига је обухватала два периода: стари и средњи век.⁵² Његово најбоље дело *Рат и ратовање* штампано је 1885. године у три свеске у којима је обрадио однос рата према политици, уређење ратне силе и употребу војске (тактика и стратегија). У свом теоријском раду он је направио корак напред у односу на Димитрија Ђурића, јер је по узору на Клаузевеца дубље проникао у природу рата. Поред тога, то је прво дело српске војне књижевности, које је на прегледан и јасан начин обухватило сва битна поља теорије ратне вештине.

Станојло Стокић је своје дело *Рат и ратовање* израдио према западноевропским теоретичарима: „Шерфу, Клаузевецу, Жомину, Блуму и Голцу”.⁵³ је Преузимао је готова начела из других европских војски, највише из пруске војске „коју је веома ценио и уважавао.”⁵⁴ Стокић је био ватрени присталица новог наоружања и нове тактике, па је важио за водећег теоретичара реформске струје у војсци. Као командант учевног батаљона и начелник штаба Команде стајаће војске допринео је да се у српској пешадији усвоји савремен начин наставе и вежбања. После рата за независност 1876/78. потпуковник Станојло Стокић уживао је велики углед у официрском кору српске војске. У време Српско-бугарског рата 1885. године потпуковник Станојло Стокић био је командант IX пука Дунавске дивизије. Пук којим је командовао изгубио је положаје на Сливници, због чега је наређено повлачење Дунавске дивизије и Нишавске војске. После неуспеха у рату са Бугарском 1885. Стокић је превремено пензионисан 5. децембра 1888. године. Умро је у Београду 1891. године у 44. години живота.⁵⁵

У последњој деценији XIX века за катедром тактике на Војној академији променило се неколико професора: поручник Милош Пауновић, генералштабни мајор Коста Ј. Поповић и потпуковник Јован Ковачевић. Сачуване су аутографисане белешке са предавања, на основу којих се може закључити да је као основ за наставу тактике на Војној академији служио уџбеник Димитрија Ђурића *Основна тактика три рода војске*. На крају недовршених лекција налазе се белешке које то потврђу-

⁵² Станојло Стокић, *Војна историја*, Београд 1887. Стари век је био подељен на: дивљачко, деспотско, грчко и римско доба. Средњи век је обухватао: доба сеобе, ритерско и најамничко доба. Нови век је обрађивао: доба сталне војске, наполеоново доба и најновије доба. У сваком од ових периода писац је обрадио: државно и друштвено уређење и култура, земља и народ; уређење војске: обавеза и позиви, родови војске и струке, формације, војно-судство и дисциплинска уредба, награде и одликовања, заповедништво и настава и вежбање; материјална сретства: наоружање, одело и спрема, плате и награде и храна и фураж; унутрашње војно уређење земље: земљиште, логори, пољска и стална утврђења и саобраћајне везе; употреба војске: пољска тактика градска тактика, поморска тактика, ратовање и ратови.

⁵³ Станојло Стокић, *Рат и ратовање*, Београд 2004, стр. Реч унапред.

⁵⁴ „Некролог Станојлу Стокићу”, *Ратник*, књ. XXV, св. I, Београд, 1891, стр. 1-5.

⁵⁵ „Решење министра војног”, *СВЛ*, бр. 49, од 10. децембра 1888, стр. 1473; „Некролог Станојлу Стокићу”, *Ратник*, књ. XXV, св. I, 1891, стр. 1-5; „Станојло Стокић”, *Војна енциклопедија*, 9, Београд, 1967, стр. 236.

ју: „Дужности начелника предстраже, Осигурање кантона и о Патролама види *Основену тактику* пуковника Димитрија Ђурића.”⁵⁶

Наведени професори тактике на Војној академији нису припадали истој теоријској школи, јер су се по свом образовању битно разликовали. Поручник Милош Пауновић завршио је Нижу школу Војне академије, а затим са првом класом 1884. године ступио у Вишу школу. По завршетку Више школе упућен је 1888. године на школовање у Француску.⁵⁷ По повратку у Србију 1889. године одређен је за професора Тактике на Војној академији. На тој дужности задржао се само годину дана. Осим аутографисаних белешака са његовог предавања, Пауновић је у *Ратнику* објавио *Белешке о француској војсци* 1890. године. Касније је, као пуковник и командант Тимочке дивизијске области, присуствовао великим јесењим маневрима француске војске 1908. године.⁵⁸

Насупрот њему, капетан II класе Јован Ф. Ковачевић,⁵⁹ наставник *Тактике* на Војној академији 1893. године, завршио је вишу школу у Аустроугарској. Осим тога, 1886. године присуствовао је великим јесењим маневрима аустроугарске војске.⁶⁰ Јован Ковачевић је у *Ратнику* објавио неколико оригиналних радова и превода са немачког: *Извод из Лебеловог извештаја за 1896 годину* (1898); *Треба ли нам школа гађања* (1899), *Тактичке примедбе* – превод (1885).⁶¹ Прилично дуг професорски стаж на Војној академији имао је генералштабни потпуковник Коста Ј. Поповић, који је предавао Стратегију и Тактику на Војној академији од 1888. до 1895. године.⁶² О теоријском раду Косте Ј. Поповића може се рећи само толико да се служио страном литературом и преводио са немачког. У војном часопису *Ратник* објавио је: *Обука и васпитање од ђенерала Драгомирова* превод са немачког (1892); *Да ли увођење пушака малог калибра и малодимног барута изазива промене у подтупку пешадије при нападу* (1895); *Народни карактер у тактици* – превод 1897. Од својих претходника Коста Поповић се разликовао по томе што никада није био на школовању у иностранству, што сведочи да су војне науке у Србији крајем XIX века достигле висок степен научне изграђености.

Ову чињеницу потврђује и пуковник Милош Васић који је од 1891. до 1899. године био професор Географије, Стратегије, Тактике и Ратне службе на Војној академији. По завршеној Вишој школи Војне академије 1887. године Милош Васић упућен је у Аустроугарску. Био је на служби у штабу III пешадијске дивизије у Линцу, са којом је учествовао на царским маневрима аустроугарске војске. По повратку у Србију завршио је припрему за генералштабну струку у коју је преведен 1888. године. Пуковник Васић био је официр високе опште и војничке образованости и широке културе, а говорио је шест страних језика.⁶³ Остале су сачуване белешке са његових предавања из Стратегије, а написао је *Ратни потсетник и записник* 1891. године и *Војничку читанку* 1893. године. Поред тога, напи-

⁵⁶ Коста Поповић, *Тактика* – аутографија 1891, стр. 70; „Некролог Косте Поповића”, *СВЛ*, бр. 1. и 2. од 12. јануара 1898, стр. 37-48.

⁵⁷ „Одређени за државне питомце на страни”, *СВЛ*, бр. 51. и 52, 31. децембра 1887, стр. 1369.

⁵⁸ „Решење министра војног”, *СВЛ*, бр. 22. од 23. августа 1908, стр. 429.

⁵⁹ „Некролог Јована Ковачевића”, *СВЛ*, бр. 4. од 27. јануара 1902, стр. 65-68.

⁶⁰ „Одређени на стране маневре”, *СВЛ*, бр. 22, 14. јуна 1886, стр. 483.

⁶¹ „Некролог Јована Ковачевића”, *СВЛ*, бр. 4. од 27. јануара 1902, стр. 65-68.

⁶² „Некролог Косте Поповића”, *СВЛ*, бр. 1. и 2. од 12. јануара 1898, стр. 37-48.

⁶³ Драгутин Милутиновић, „Некролог Милошу Васићу”, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1936, стр. 55-56.

сао је неколико филозофских студија о ратној вештини, политици и моралу војске: *Из области вештине ратовања* (1900), *Из области организације војске* (1906), *Војска и политика* (1910). У *Ратнику* је објавио: *Јединачна обука у нашој пешадији* (1890), *Морал војске у миру и рату на измаку XIX века – превод* (1897). Обиман теоријски рад пуковника Милоша Васића тешко је окарактерисати и прикључити једној или другој доктринарној школи. Војно-филозофске расправе пуковника Милоша Васића поткрепљене су великим бројем страних наслова на које се аутор позивао. Његова књига *Војничка читанка* инспирисана је делом италијанске војне књижевности *Perché e come si fa il soldato*.⁶⁴

Пуковник Светозар Нешић професор Стратегије и Тактике на Војној академији 1894–1899. и 1900–1903. године дао је велики допринос развоју војне теорије у Србији.⁶⁵ Према сведочењу војводе Живојина Мишића, Светозар Нешић био је „веома начитан и познат по својим радовима у војној литератури.“⁶⁶ Војно образовање стекао је у Србији 1874. године, као најбољи питомац девете класе Артиљеријске школе. Као артиљеријски капетан I класе присуствовао је великим јесењим маневрима француске војске 1884. године.⁶⁷ Написао је велики број књига и превео позната дела европских војних теоретичара. Највише је преводио дела немачких и француски аутора, али је са француског преводио и позната дела руских војних теоретичара. Његови најпознатији радови су: *Пешачка дивизија на маршу и у боју* – по генералу Бертоу (1886); *Мисли (Студија) о тактици*, пруског генерала Вилхелма Шерфа (1887); *Упут за спрему трупа за борбу – обука чете*, руског генерала Михајла Драгомирова – превод са француског (1888); *Спрема трупа за борбу, обука батаљона* – руског генерала Михајла Драгомирова, превод са француског, (1889); *Издавање заповести* (1899); *Прилози за тактичко обучавање официра* пруског официра Карла Лицмана (1902). У часопису *Ратник* чији је уредник био (1897–1898. године) објавио је неколико стручних радова: *О пешадијској ватри по разним изворима* (1884); *Пешачка дивизија на маршу и у боју по генералу Бертоу* (1884); *Маневар 17. корпуса француске војске 1884. године* (1885); *Мисли о тактици студија по немачком* (1886). *Како треба изучавати војне науке или метод изучавања војних наука* превод (1899). Као пуковник у пензији припремио је за штампу обимно дело у шест књига *Општа знања из вештине ратовања* (1909).⁶⁸

Светозар Нешић био је најзначајнији војни теоретичар на Војној академији после Димитрија Ђурића и Станојла Стокића. Својим радом Светозар Нешић је ближи теоријском раду Станојла Стокића, него учењу Димитрија Ђурића. Пуковник Нешић био је присталица модернизације српске војске по угледу на немачку војску, што га је препоручило за начелника Ђенералштабног одељења Команде активне војске док је на њеном челу био краљ Милан Обреновић. Као начелник Главног генералштаба пуковник Светозар Нешић је 1902. године израдио ратни план Србије за рат против Турске, по којем је српска војска углавном поступала 1912. године. После Мајског преврата 1903. године, пуковник Светозар Нешић је пензионисан као присталица династије Обреновић.

⁶⁴ За време док је пуковник Милош Васић био на дужности војног министра 1901. године донет је закон о војсци, са којим је српска војска уз мање измене ушла у рат 1912. године.

⁶⁵ Војни Архив у Београду ДПП К-1195/544; Велимир Иветић, *Начелници генералштаба 1876-2000*, Београд, 2000, стр. 29-30.

⁶⁶ Живојин Мишић, *Моје успомене*, Београд, 1984, стр. 177.

⁶⁷ „Решење министра војног”, *СВЛ*, бр. 26, од 7 јула 1884, стр. 845.

⁶⁸ „Књижевни огласи”, *СВЛ*, бр. 24. од 29. маја 1909, стр. 469.

Ученици и наследници Светозара Нешића на Војној академији били су Михаило Ј. Наумовић и Живојин Мишић. Генералштабни потпуковник Михаило Ј. Наумовић завршио је Војну академију 1883. године, а затим је као инжињеријски поручник упућен на школовање у Аустроугарску 1888. године.⁶⁹ По повратку у Србију преведен је у генералштабну струку. Био је професор Тактике на Војној академији 1897–1898. године. Своја предавања је средио и под називом *Тактика* штампао у Београду 1901. године. Била је то прва штампана *Тактика*, после књиге пуковника Димитрија Ђурића. У његовом уџбенику налазе се начела напада и одбране према прописима немачке, француске, аустроугарске и руске војске. Поред тога, објавио је у *Ратнику* два рада, оба преведена са немачког језика: *О развијању руске железничке мреже до данашњег времена* (1893) и *О нападу на тврдиње аустроугарског инжињеријског мајора Ернеста Лајтнера* (1893). Михаило Ј. Наумовић превео је са немачког I књигу *Тактика* немачког генерала Виљема Балка. Књига није објављена због његове погибије у Мајском преврату 1903. године.⁷⁰

Пуковник Живојин Мишић био је наставник Стратегије на Војној академији у периоду 1898–1904. године. Теоријски рад сврстава Мишића у поклонице немачке војне доктрине. Мишић је у *Ратнику* објавио неколико радова које је превео са немачког: *Дух и облик пешачке борбе* (1891) и *О теоријском образовању официра* (1892). Своја предавања Стратегије на Војној академији Живојин Мишић је средио и објавио 1907. године. Заједно са капетаном I класе Мирком Ротовићем пуковник Мишић је 1910. године превео са немачког *Тактику* (I–VI) генералштабног потпуковника пруске војске Виљема Балка. Министарство војно откупило је 1910. године 150 примерака књиге и поделило јединицама и командама српске војске. Штампане књиге помогло је и војно министарство Црне Горе, које је за своје официре откупило неколико примерака *Тактике* Виљема Балка.⁷¹ Живојин Мишић био је уредник *Ратника* 1903–1904. године и приватног војног часописа *Српска стража* (1908–1909) у којем је објавио више радова.

Мајски преврат 1903. године, који је извела група завереника, углавном нижих официра, довео је до промена унутар војске. Убрзо после сређивања стања насталог убиством краља Александра Обреновића, пензионисани су поједини официри, међу којима су били пуковници Светозар Нешић, Живојин Мишић и Милош Васић, док је потпуковник Михаило Наумовић погинуо у ноћи преврата. После 1903. на Војној академији се поред „Берлинаца“ и „Бечлија“, све више осећа утицај професора школованих у Француској и Русији.

После 1903. године немачкој теоријској школи припадали су професори Војне академије Милутин Гр. Мишковић и Живко Павловић. Потпуковник Милутин Гр. Мишковић завршио је Војну академију 1885. године, а 1888. године упућен је у Аустроугарску као државни питомца.⁷² На Војној академији предавао је Стратегију 1904. године. Са немачког је превео дела: *Служба трупног ђенералштаба у мирно доба од ђенераллајтнанта Ф. Јансона* (1906), *Упуства за оперативну службу аустро-угарске војске* (1906), *Упуства за годишња ђенералштабна путовања у немачкој војсци*, (1907); *Схема или*

⁶⁹ „Одређени за државне питомце на страни”, *СВЛ*, бр. 51. и 52, од 31. децембра 1887, стр. 1369; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Београд, 2003, стр. 245-262.

⁷⁰ „Књижевни огласи”, *СВЛ*, бр. 44. од 27. новембра 1904, стр. 893.

⁷¹ „Књижевни огласи”, *СВЛ*, бр. 20. од 21. јула 1908, стр. 391; „Наређење министра војног”, *СВЛ*, бр. 14. од 18. априла 1910, стр. 321; „Књижевни оглас”, *СВЛ*, бр. 7. од 7. фебруара 1909, стр. 127.

⁷² „Одређени за државне питомце на страни”, *СВЛ*, бр. 51. и 52, од 31. децембра 1887, стр. 1369; Љубинка Трговчевић *Планирана елита*, Београд, 2003, стр. 245-262.

самосталност – превод дела немачког мајора Валтера фон Хилзена (1907), *О вежбању и маневровању трупа у аустро-угарској војсци* (1908). Био је уредник *Ратника* 1904–1909. године и приватног часописа *Српска војска* 1908–1909. године.

Најзначајнији представник немачке доктринарне школе на Војној академији после Мајског преврата 1903. године био је потпуковник Живко Г. Павловић, професор Тактике на Војној академији 1906–1914. године. Неко време је предавао Стратегију и Војну географију престолонаследнику Александру Карађорђевићу. Живко Павловић завршио је Нижу школу Војне академије 1892. и пету класу Више школе војне академије 1896. године. Пошто је преведен у генералштабну струку 1902. године као државни питомац упућен је у Берлин, ради усавршавања немачког језика и „оријентовања о немачкој војсци”.⁷³ Током боравка у Немачкој упознао је војну књижевност ове земље и по повратку у Србију превео најзначајнија дела немачке војне литературе: *Српско-Бугарски рат 1885* – превод дела немачког мајора Хермана Кунца 1906; *Ратовање* – превод дела немачког генерала Колмара фон дер Голца 1906; *Ратовање и вођење војске* – превод дела немачког генерала Колмара фон дер Голца 1909. Написао је и неколико оригиналних радова из Тактике: *Извиђање* књ. 1, Даљно 1909; *Примењена тактика II део Борба* 1914.

Присталице француске војне доктрине на Војној академији били су професори Петар Пешић, Милован Недић и Милан Ж. Миловановић. Пуковник Петар Пешић⁷⁴ био је питомац 22. класе Ниже школе и пете класе Више школе Војне академије. Од 1900. до 1901. године био је на стажирању у Француској. Пошто је завршио припрему за генералштабну службу, поред редовне дужности постављен је за професорског помоћника на предмету Тактика 1904. године. Пуковник Пешић постао је редовни професор Тактике 1907. и на тој дужности је остао до 1913. године. Написао је више књига и стручних радова који су били под снажним утицајем француског војног теоретичара Фердинанда Фоша: *Решавање тактичких задатака* (1902), *Елементи Тактике и Тактичке радње* (1904), *Тактика коњице* (1906), *Тактика I и II* (1907), *Тактика на земљишту* (1908), *Виша тактика с примерима* (1911), *Сто тактичких примера* (1911). Пуковник Пешић написао Тактику у којој није изложена само теорија, већ и начела и принципи тактике, затим практични задаци и, на крају, историјски примери.⁷⁵

Наследник и ученик Петра Пешића био је Милан Ж. Миловановић, питомац 24. класе Ниже школе и седме класе Више школе Војне академије. Миловановић је завршио генералштабну припрему, а затим је 1903. године боравио шест месеци на усавршавању у Француској. Професор Тактике на Војној академији постао је 1910. године, када постаје и начелник Обавештајног одељења у Главном генералштабу. Професор Војне историје на Војној академији био је Милован Недић, који у својој књизи *Дух савременог ратовања*, објављеној 1908. године, заступа идеје француског војног теоретичара Фердинанда Фоша. Остала су сачувана аутографисана предавања Милована Недића: *Ратна историја* (1905), *Историја ратне вештине* (1906), *Пруско-аустријски рат 1866. године I-II* (1910/1911).

⁷³ Јован Цвијић, *Аутобиографија и други списи*, Београд, 1965, стр. 367.

⁷⁴ „Пешић Петар”, *Војна енциклопедија*, 6, Београд 1964, стр. 743; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирали војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2004, стр. 242.

⁷⁵ Петар Пешић, *Тактика I*, Београд, 1907, стр. 4.

Утицај руске војне мисли на Војној академији осетио се у великој мери почетком XX века. За то су првенствено заслужни руски ђаци: пуковници Петар Мишић, Драгутин Милутиновић, Михаило Живковић, Стеван Хаџић и капетан Душан А. Станковић. Официри школовани у Русији били су предводници новог таласа, који је нарочито ојачао после Руско-јапанског рата 1904–1905. године. Петар Мишић био је један од најобразованијих професора Тактике на Војној академији.⁷⁶ Петар Мишић био је питомац 15. класе Ниже школе Војне академије. Школовање је завршио 1885. године као први у рангу. По завршеном школовању 1887–1888. године упућен је на стажирање у 5. сепарски батаљон руске војске. После стажирања остао је у Петрограду, где је 1891. године завршио генералштабни курс Николајевске академије са одличним успехом.⁷⁷

По повратку из Русије 1892. године Петар Мишић је постављен за хонорарног, а 1903. године за редовног професора Математике, Геодезије, Тактике и Стратегије на Војној академији. У официрском кору сматран је за једног од најспремнијих официра и најбољих професора Војне академије. Сачуване су аутографисане белешке са предавања Тактике генералштабног мајора Петра Мишића питомцима 32. класе Војне академије 1899–1901. године. На основу тих бележака може се закључити да је Петар Мишић имао широко војничко образовање и да је одлично познавао европску војну књижевност. На предавању из Тактике цитирао је најпознатије европске војне ауторитете: Макијавелија, Клаузевица, Жоминија, надвојводу Карла, Мекела, Блумеа, Левала, Билова и фон Тира. Иако је високе војне школе завршио у Русији, Петар Мишић је на предавањима изражавао поштовање и дивљење немачкој војсци и пруском милитаризму. Заједно са Светозаром Радојчићем у Ратнику је 1893. објавио Извештај са маневара IV немачког корпуса. Био је и уредник Ратника 1898–1899. године.

Руски ђаци били су официри и генерали Михаило Живковић и Стеван Хаџић. Михаило Живковић завршио је Артиљеријску школу 1880. године. Као државни питомац, децембра 1887, послат је на школовање у Русију. Тамо је био на пракси у 145. царевом пуку у Петрограду. Учествовао је у великим маневрима који су изведени 1889. године у Русији. На школовању у Русији био је до октобра 1889. године. На основу искустава стечених у Русији написао је неколико радова који су објављени у Ратнику и СВЛ: Белешке о руској пешадији (1899), Наша нова пушка и муниција (1900), О брзом гађању (1891). године. Стеван Хаџић завршио је Нижу школу Војне академије 1889. године и Николајевску генералштабну академију у Петрограду 1892–1895. године. На Војној академији предавао је Тактику и Стратегију 1900–1902. и 1904–1910. године. Написао је Примењена тактика у историјским примерима 1907. године.

Представник руске војне школе у Србији био је пуковник Драгутин Милутиновић, професор Стратегије, Тактике, Историје ратне вештине и Администрације на Војној академији, у времену од 1897. до 1908. године.⁷⁸ Завршио је Војну академију у Београду 1887, а затим Николајевску генералштабну академију у Петрограду 1891–1894. године. У чин генералштабног мајора унапређен је 1900. године. Од 10. јануара 1904. редовни је професор на Војној академији. Преводио је дела руских војних теоретичара: *Иницијатива* у

⁷⁶ Миле Бјелајац, *Генерали и адмирални војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2004, стр. 220.

⁷⁷ СВЛ, бр. 22, 8. јуна 1887, стр. 593.

⁷⁸ „Милутиновић Драгутин”, *Војна енциклопедија*, књ. 5, Београд 1962, стр. 590; Миле Бјелајац, *Генерали и адмирални војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2004, стр. 218.

рату – руског генерала К. Војдеа (1905), *Тактичка обука чете на основу искуства из Руско-Јапанског рата*, руског генералштабног официра Лебедева (1909). Драгутин Милутиновић обогатио је српску војну књижевност критичким војно-историјским студијама: *Француско-немачки рат 1870-71. године – превод дела Николаја Михневича професора Николајејевске генералштабне академије* (1901), *Руско-Турски рат 1877-78. године на Балканском полуострву по руским изворима* (1902); *Бонапартин италијански рат 1796-97. године* (1902); *Руско-Јапански рат по предавањима у Николајејевској генералштабној академији* (1908). У *Ратнику* је објавио: *Значај маневра у мирно доба* (1898) и *О официрским испитима код нас* (1901). Сачуване су белешке са његових предавања под називом *Историја ратне вештине*, које су објављене 1898. године.

Историја ратне вештине на Војној академији пре пуковника Драгутина Милутиновића предавала се „само хронолошким ређањем догађаја, без потребне опширности у критици”. У наставу историје Милутиновић је увео метод опширније критичке обраде, са више позитивних и негативних примера.⁷⁹ Залагао се за самосталност нижих старешина. Сматрао је да се принцип иницијативе команданата у рату мора прокламовати и озваничити још у миру: *Уредбом о положајима, надлежностима и властима старешина у војсци, Правилном службе и другим документима*.⁸⁰

Рађање модерне теоријске школе у Војној академији почетком XX века

На пољу самосталности и иницијативе нижих старешина највише је радио капетан I класе Душан А. Станковић.⁸¹ Пошто је Нижу школу Војне академије завршио 1893. године као трећи у рангу, Станковић је од 1896. до 1898. године био на школовању у Русији. По повратку из Русије постављен је за хонорарног професора Географије на Војној академији 1900–1904. године. Био је професор и плодан писац који је за кратко време превео на српски велики број књига руских војних теоретичара: *Дужност командира у погледу васпитања чете* руског генерала Бутовског; *Рад нижих официра* од грофа А.Д. (*Ратник* 1901); *Генерал Драгомиров о критици у војсци* (*Ратник* 1901); *Кажњавање официра дисциплинским затвором* – руског судског пуковника Лесовског; *Општи услови васпитања западно европских војска* – руског официра Недзвецког; *Официрска омладина и њени неуспеси* – генерала Бутовског у (*Ратнику* 1902); *Утицај ратова 70-71 и 77-78 године на устројство западно-европских војска* од Незвецког у (*Ратнику* 1903).

Капетан Душан Станковић написао је више оригиналних радова из области војне педагогије: *Јединство мисли у официрском кору и јединство у раду, значај литературе у овом правцу* (*Ратник* 1901), *Промена основа на којима почива дисциплина* (*Ратник* 1901), *Система поделе рада* (*Ратник* 1901), *Правилна и погрешна*

⁷⁹ Живко Павловић, у књизи Колмар фон дер Голц, *Ратовање*, Београд, 1906, стр. VII.

⁸⁰ Драгутин Милутиновић, *Иницијатива у нашој војсци*, у К. Војде, *Иницијатива у рату*, Београд 1905, стр. 129-135; *Надлежности, положаји и власти старешина у војсци*, Београд 1884; *Уредба о положајима, надлежностима и властима старешина у војсци*, Београд 1897.

⁸¹ *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне Академије*, Београд 1925, стр. 237, 282.

метода решавања тактичких задатака на карти и пољу по руском ђенералу Леру (1902); Поглед на чланак Неколико напомена о извођењу регрутске обуке (Ратник 1902), Елементи спреме војске за борбу и рат Српска Стража, Критички поглед на Књигу решавања задатака.

Станковић је сматрао да командир не сме сувишним надзором „стешњавати самосталност и иницијативу својих потчињених” већ се надзор мора вршити с временом на време, тако да се њиме не омета слобода у раду. Заступао је став да „нас у будућности не очекују битке ђенерала но борбе капетана”. Због тога се залагао да се још у миру развија самосталност командира чете, које треба позивати на одговорност „само за рад у обиму његовог делокруга, а не терати у крајност и узимати га на одговор за све грешке, које се дешавају и од стране његових потчињених.”⁸²

Душан Станковић прихватио је тезу Огиста Конта: „метода је важнија од доктрине” тј. пут којим се до знања долази важнији је од самог знања, које добијамо, јер нам он помаже да се интелектуално развијамо. То је нарочито било битно приликом решавања тактичких задатака на карти и земљишту. Према његовим речима, често се дешавало да наставник „претендује, да је његово решење најправилније и у исто време и једино, а заборавља, да за један и исти задатак може постојати више решења.” Уместо да наставник при решавању задатака тражи да се свако вежба у својој умешности, он га својом оценом приморава да следи његове погледе и да дође до његовог решења.⁸³ Душан Станковић умро је 15. априла 1904. године у Београду услед пада с коња у 38. години живота. Био је талентован војни писац, предводник једног новог таласа на Војној академији.

Потпуковник Новак Бранковић професор Тактике на Вишој школи Војне академије од 1901. до 1906. године наставио је дело капетана Станковића.⁸⁴ Бранковић је био питомац 14. класе Ниже школе и друге класе Више школе Војне академије коју је завршио 1890. године. Године 1900. године упућен је у Беч да се усавршава из области интендантске струке. На предлог војног министра, 29. септембра 1901. године, постављен је за редовног професора Тактике на Вишој школи Војне академије.⁸⁵ Остао је запамћен као професор који је увео нове методе у настави Тактике на Војној академији. Пре њега изучавање Тактике на Вишем курсу састојало се у тзв. „бубању” неколико стотина табачка већ познатих предмета са Нижег курса Војне академије. Новак Бранковић је прекинуо дотадашњу праксу и прешао на решавање конкретних задатака, на практичну примену већ стечених знања. Да би при решавању задатака спречио шаблонизам и дао предност здравом разуму, он је примао свако решење, ако је основано на солидном размишљању и поткрепљено разлозима. У свакој прилици понављао је својим ђацима: „У борби је све могуће”. Полазећи од тог становишта дозвољавао је сваку начелну критику, без икаквог ограничења и без свог арбитарног закључка.

⁸² Душан А. Станковић, *Лична одговорност командира чете и њен утицај на службу у чети*, Београд, 1903, стр. 14-19.

⁸³ Душан А. Стаковић, *Правилна и погрешна метода решавања тактичких задатака на карти и у пољу*, Београд 1902, стр. 7-18.

⁸⁴ Новак Бранковић рођен је 1860. године у селу Драча код Крагујевца, а умро је у 21. маја 1907. године у Београду. „Бранковић Новак”, *Војна енциклопедија*, 2, Београд, 1959, стр. 38; *Српски биографски речник*, књ. I, Нови Сад 2004, стр. 796-797.

⁸⁵ „Прописи, наређења и објашњења”, *СВЛ*, број 44, од 30. септембра 1901, стр. 917.

На Војној академији потпуковник Бранковић је увео методу апликације, решавања тактичких задатака на карти и земљишту без унапред предвиђеног решења. Желео је да својим ученицима „отвори што шири хоризонт схватања и размишљања, да их еманципује од уских шаблона, а на првом месту да им оличи оно за шта улажу труд.” Његова намера била је да своје ђаке ослободи свих предрасуда – да им створи и ојача поуздање у себе саме и у свој здрав разум. У томе је потпуно успео. Захваљујући својој интелигенцији, чврстом карактеру, широкогрудости и такту уживао је једнодушно поштовање и велику наклоност својих ученика, али су га многе колеге мрзеле и из зависти га називали „дрвеним филозофом”.⁸⁶ Његови ученици, ослобођени „бескорисног учења на изуст стотинама табака”, који су осетили могућност „да слободно стану на терен самосталних студија, самосталног опредељивања у научним гледиштима и решењима”, сећали су се Новака Бранковића са највећом захвалношћу. Он је новим и здравим идејама прокрчио пут како би „преношење науке” поставио на рационалну модерну основу.⁸⁷

Примену апликативне методе објаснио је у свом најзначајнијем раду *Решавање тактичких задатака* 1906. године. У часопису *Ратник* објавио је: *Кратка историја полске фортификације* превод (1893); *Магацинка и једнометна пушка у борби с тактичког гледишта* (1899); *О губитцима у прошлим и будућим биткама и утицај оружја на исте* (1900); *Самосталност старешина у боју, некад и сад* (1900); *Оцена аустријских правила о регрутовању, упису, испису, распоређивању, превођењу, сталном становању и привременом задржавању и о променама код свију позива, док су у војној обавези* (1901); *Уређење стручних административних школа у Аустро-Угарској* (1902). Новак Бранковић умро је 1907. године у 47. години живота. Смрт га је затекла на дужности начелника Општевојног одељења Министарства војног и као уредника *Службеног војног листа*.

Закључак

Војна академија у Београду била је установа у којој је војна теорија настала и развијала се током дугог мирнодопског периода. Преуређењем Артиљеријске школе и отварањем Ниже школе Војне академије 1880. године створени су институционални услови за развој војне теорије у Србији. Важан корак у том правцу био је почетак рада Више школе Војне академије 1884. године. Током целог мирнодопског периода организација Војне академије није се мењала, али поједини проблеми и недостаци нису до краја били отклоњени. Сувишна и разбацана теорија, без потребне практичне примене, нагомиланост предмета, како по броју, тако и по опширности; несталност професора и одсуство наставних планова и недостатак уџбеника само су неки од проблема који су реметили рад Војне академије.

Професори на Војној академији били су српски официри који су завршили војне школе у различитим европским државама. Отуда међу њима није било јединственог, препознатљивог теоријског опредељења. Утицај страних доктринарних школа био је доминантан, али ниједна европска теоријска школа није превладала на Војној академији. Нов, позитиван покрет на Војној академији осетио се почетком XX

⁸⁶ Божин Симић-Марго, „Препород Српске Војске, и борба за уједињење”, *Нова Европа*, књ. XVI, 2, 1927, стр. 52.

⁸⁷ Мирко Ротовић, „Некролог Новака Бранковића”, *Ратник*, књ. LXIII, св. I, Београд 1907, стр. 159-163.

века појавом капетана Душана Станковића и потпуковника Новака Бранковића. У оцени рада Војне академије не треба бити сувише строг. Пратећи развој војне теорије у Европи професори Војне академије омогућили су српској војсци да ухвати корак са развијеним европским војскама и тако се припреми за велика искушења која су дошла у ослободилачким ратовима 1912–1918. године.

Извори и литература

Необјављена грађа:

[1] Архив српске академије наука и уметности, Историјска збирка, Бележник Јована Мишковића.

Објављена грађа:

[1] *Војна енциклопедија*, Београд 1958-1969.

[2] *Илустрована Војна енциклопедија, Београд 1939.*

[3] *Споменица педесетогодишњица Војне академије 1850-1900*, Београд, 1900.

[4] *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне Академије 1850-1925*, Београд, 1925.

[5] *Српски биографски речник*, књ. I, Нови Сад 2004.

Наставна и војностручна литература:

[1] Војде К, *Иницијатива у рату*, Београд 1905.

[2] Голц фон дер Колмар, *Ратовање*, Београд, 1906.

[3] Ђурић Димитрије, *Основна тактика три рода војске*, Београд, 1879.

[4] Магдаленић Михаило, *Курс фортификације*, књ. 1, *Пољска фортификација*, Београд, 1891.

[5] Пешић Петар, *Тактика I*, Београд, 1907.

[6] Поповић Коста, *Тактика – аутографија 1891.*

[7] Станковић А. Душан, *Лична одговорност командира чете и њен утицај на службу у чети*, Београд, 1903.

[8] Станковић А. Душан, *Правилна и погрешна метода решавања тактичких задатака на карти и у пољу*, Београд 1902.

[9] Стокић Станојло, *Рат и ратовање*, Београд 2004.

Објављена мемоарска грађа:

[1] Алимпић Милева, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, Београд 1892.

[2] Митрићевић Коста, *Поправке и допуне на Истинске приче Драгашевићеве и на његову аутобиографију од Косте Митрићевића*, Београд, 1898.

[3] Мишић Живојин, *Моје успомене*, Београд, 1984.

Листови и часописи:

Ратник, Војни Весник, Нова Европа, Службени војни лист.

Студије, монографије, расправе:

[1] Бјелајац Миле, *Генерали и адмирални војске Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2004.

[2] Василев В., Вълков Г., Ралев М., *Българската армия 1877-1919*, София, 1988.

[3] Вуксановић-Анић Драга, *Стварање модерне српске војске*, Београд, 1993.

[4] Иветић Велимир, *Начелници генералштаба 1876-2000*, Београд, 2000.

[5] Kriston I. Arčer, Džon R. Feris, Holdžer H. Herving, Timoti H. E. Travers, Svetska istorija ratovanja, Београд, 2006.

[6] Љушић Радош, Бојковић Слађана, Пршић Милоје и Јововић Божидар, „Официри у високом школству Србије 1804-1918”, Београд, 2000.

[7] Милићевић Милић, Поповић Љубодраг, „Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије”, Београд, 2003.

[8] Ратковић-Костић Славица, *Европеизација српске војске 1878-1903*, Београд, 2007.

[9] Томац Петар, *Војна историја*, Београд, 1959.

[10] Трговчевић Љубинка, *Планирана елита*, Београд, 2003.

[11] Цвијић Јован, *Аутобиографија и други списи*, Београд, 1965.

Чланци:

[1] Варјачић Ј. Миленко, „За доктрину националне тактике”, *Војни весник*, бр. 1, Београд, 1922.

[2] Ђурић Димитрије, „Једно мишљење о преуређењу наше војне академије”, *Ратник*, књ. XXIII, св. IV, Београд, 1890.

[3] Максимовић Војин, „Ратна Академија”, *Војни весник*, бр. 2, Београд 1930.

[4] Петровић Јован, „Једно мишљење поводом гласова о преуређењу наше Војне академије”, *Ратник*, књ. XXIX, св. VI, Београд, 1893.

[5] Рашић Михаило, „Наша Војна Академија”, *Ратник*, књ. LV, св. I, Београд, 1903.